

ԷԴԻԿ ՄԻՆԱՍՅԱՆ

Պատմական գիտ. դոկտոր, պրոֆեսոր, ԵՊՀ

ԱՎԱՆԱՎՈՐ ԶՈՐԱՎԱՐԸ, ՈԱԶՄԱԿԱՆ ԳՈՐԾԻՉ-ՊԱՏՄԱԲԱՆՆ ՈՒ ՀԱՅՐԵՆԱՍԵՐ ՀԱՅՈՐԴԻՆ

(Հովհաննես Քրիստափորի Բաղրամյան. 125)

Սկիզբը՝ թիվ ԺԲ. 2022 թ.:

Բաղրամյանի գլխավորությամբ 16-րդ բանակը զգալի հաջողությունների հասավ հատկապես 1943 թվականի ձմռանը (հունվար-փետրվար ամիսներին) Ժիզդրայի ուղղությամբ նոր հարձակման ժամանակ: Դրա հետեւանքով հակառակորդն ստիպված է լինում հեռանալ Ռժել-Վյազմայի հենակետից, որի շնորհիվ իսպառ չքացավ Մոսկվայի ուղղությամբ նրա հարձակման վտանգը եւ 16-րդ բանակը մեծ հաջողությամբ մասնակցեց Կուրսկի ռազմավարական ուղղությամբ ծավալվող խորհրդային զորքերի հարձակմանը: Ժիզդրայի ուղղությամբ բանակի մարտական գործողությունները հմտորեն ղեկավարելու համար գեներալ-լեյտենանտ Հովհաննես Բաղրամյանը 1943 թ. ապրիլի 9-ին պարգևատրվեց Կուստուզովի 1-ին աստիճանի զորավարական շքանշանով: Բարձր գնահատվեցին նաեւ բանակի ողջ անձնակազմի ցուցաբերած խիզախությունն ու անձնագոհությունը, ԽՍՀՄ պաշտպանության ժողովումի 1943 թ. ապրիլի 16-ի հրամանով 16-րդ բանակը վերակազմավորվեց 11-րդ գվարդիականի: «Գվարդիական» կոչման արժանանալը մեծ պատիվ էր բանակի անձնակազմի եւ նրա հրամանատարի համար: Դա նրանց մարտական սխրանքների ու հայրենիքի հանդեպ զինվորական պարտքը սրբորեն կատարելու բարձր գնահատականն էր: Բաղրամյանի զորավարական տաղանդը նոր ուժով դրսևորվեց 1943 թ. ամռանը՝ Օրյոլ-Կուրսկ-Բելգորոդ շրջանում հուլիսի 5-ից մինչեւ օգոստոսի 23-ը տեղի ունեցած ճակատամարտում:

Կուրսկի աղեղում ոչ միայն ամբողջովին ջախջախվեցին հակառակորդի 22 հետեւակային եւ 8 հրասայլային դիվիզիաներ, որոնց մի-

ընցով Հիտլերը մտադրվել էր փոխվրեժ լուծել Ստալինգրադի ճակատամարտում կրած խայտառակ պարտության համար, այլեւ ընդմիշտ թաղվեց գերելյան ստահոգ քարոզչության ստեղծած այն սին առասպելը, թե խորհրդային զորքերն ընդունակ են հաղթելու միայն ձմեռային պայմաններում: Առանձնապես մեծ էր գվարդիայի գեներալ-լեյտենանտ Բաղրամյանի դերը Օրյոլյան ճակատամարտում հաղթանակի ձեռքբերման գործում:

1943 թ. հունիս-օգոստոսին մասնակցելով Կուրսկի աղեղում ծավալված ահեղ ճակատամարտին՝ գեներալ Հ. Բաղրամյանի գլխավորած 11-րդ գվարդիական բանակն իրեն դրսևորեց փայլուն կերպով: Տեղակայված լինելով Կուրսկի աղեղից հյուսիս, հակառակորդի ուժեղ ամրացված Օրյոլի ելուստի դիմաց, 11-րդ գվարդիական բանակը հուլիսի 12-ին անցնելով հարձակման, ավելի քան մեկ ամսվա ընթացքում թշնամուն ետ շարտեց 200 կմ եւ մեծ դեր խաղաց գերմանաֆաշիստական «Կենտրոն» բանակախմբի՝ Օրյոլի ռազմավարական հենակետի վերացման գործում: Հատկանշական է, որ գերագույն գլխավոր հրամանատարի կենտրոնականացում վերջնական քննարկման ժամանակ, Օրյոլյան հարձակողական գործողությունը («Կուտուզով») չհաստատվեց նախնական տեսքով, (որին կողմնակից էին Արեւմտյան եւ Բրյանսկի ռազմաճակատների հրամանատար՝ գեներալ-գնդապետներ Վ. Սոկոլովսկին եւ Մ. Ռեյտերը, ինչպես նաեւ՝ գլխավոր շտաբի պետի տեղակալ, գեներալ-գնդապետ Ա. Անտոնովը): Աներկյուղ դեմ գնալով իր անմիջական վերադասի առաջարկած ծրագրին եւ հիմնավորելով իր դիրքորոշումը խորհրդակցության մասնակից երիտասարդ Հովհ. Բաղրամյանը հասավ իր նպատակին. Ստալինը եւ մյուս ներկաներն ընդունեցին գործողության Բաղրամյանական տարբերակը: «Կուտուզով» գործողության հետագա ընթացքն ապացուցեց Բաղրամյանի իրավացիությունը¹:

Օրյոլի գործողության ընթացքում բանակի հմուտ ղեկավարման համար ԽՍՀՄ Ժողկոմխորհի նախագահի 1943 թ. օգոստոսի 27-ի որոշմամբ Բաղրամյանին շնորհվեց գեներալ-գնդապետի կոչում: Նույն օրը՝ ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդի նախագահության հրամանագրով գվարդիայի գեներալ-գնդապետ Հովհաննես Բաղրամյանը պարգևատր-

¹ Сේ И. БАГРАМЯН, նշ. աշխ., էջ 506:

վեց Սուվորովի 1-ին աստիճանի՝ այն ժամանակվա բարձրագույն զորավարական շքանշանով:

Կուրսկի ճակատամարտի ավարտից մոտ երեք ամիս անց, 1943 թ. նոյեմբերի 17-ին, Հովհ. Բաղրամյանը նշանակվեց նորաստեղծ 1-ին Մերձբալթյան ռազմաճակատի հրամանատար, միաժամանակ նրան շնորհվեց բանակի գեներալի կոչում: Առաջ անցնելով ասենք, որ հաջորդ՝ Խորհրդային Միության մարշալի կոչումը հայ տաղանդավոր զորավարը կստանա միայն տասներկու տարի անց՝ Ստալինի մահից հետո, 1955 թվականին: Բանակի գեներալ Բաղրամյանի հրամանատարությունը 1-ին Մերձբալթյան ռազմաճակատի զորքերի տարած մի շարք տպավորիչ հաղթանակները ավելի մոտեցրին վերջնական հաղթանակի օրը՝ դրանով մեծապես նպաստելով զորավարի փառքի տարածմանը: Առաջին նշանակալից հաջողությունը ձեռք բերվեց Վիտեբսկի ուղղությամբ 1943 թ. դեկտեմբերի 13–31-ը անցկացված «Գորոդոկյան» գործողության ժամանակ, որի արդյունքում ազատագրվեց երկաթուղային խոշորագույն հանգույց հանդիսացող Գորոդոկ քաղաքը²:

Հայրենական պատերազմի տարիներին Բաղրամյանն իր զորավարական փառքի գագաթնակետին է հասնում 1944 թ. ամռանը՝ Բելառուսական մեծածավալ հարձակողական գործողության ժամանակ, որը հայտնի է «Բագրատիոն» վերտառությամբ: Բաղրամյանը ռազմակայանում անձամբ մասնակցում է գործողության ծրագրի քննարկմանը եւ հարձակման գլխավոր ուղղության վերաբերյալ անում արժեքավոր դիտողություններ, որոնք արժանանում են ժուկովի, Վասիլևսկու, ապա՝ Ստալինի հավանությանը եւ ընդունվում³: Գործողության նախօրեին, հմտորեն օգտագործելով Դնեպրի եւ մյուս խոշոր գետերի գրոհանցման՝ Խորհրդային զորքերի կուտակած հարուստ փորձը, Բաղրամյանը մեծ պատասխանատվությամբ իր բանակները նախապատրաստում է հնարավորինս արագ եւ մարդկային նվազ կորուստներով գետանցումներին: Նախապատրաստական աշխատանքներն ավարտելուց հետո 1-ին Մերձբալթյան ռազմաճակատի զորքերը հունիսի 23-ին անցան հարձակման: Հաջողությամբ հաղթահարելով ջրային հիմնական արգելքը եւ խորտակելով հակառակորդի մի քանի շերտերից բաղկացած պաշտպանություն-

² Տե՛ս «Հայկական բանակ», հ. 4, 1997, էջ 20–21:

³ Անդ, էջ 21:

նը՝ Բաղրամյանի բանակները հարձակում են ծավալում Վիտեբսկի եւ Պոլոցկի ուղղություններով: Հունիսի 26-ին ազատագրվում է Բելառուսիայի մարզային կենտրոն, երկաթուղային խոշոր հանգույց Վիտեբսկը, իսկ հուլիսի 4-ին՝ ազատագրման գործողությունների ընթացքին աչքի ընկավ 51-րդ գվարդիական՝ նախկին հայկական՝ 76-րդ հրաձգային դիվիզիան, որն արժանացավ «Վիտեբսկյան», իսկ գնդերը՝ «Պոլոցկյան» պատվանուններին)⁴:

Զարգացնելով ձեռք բերած հաջողությունը, Բաղրամյանի զորքերը մտնում են Լիտվա եւ սրընթաց առաջխաղացումով զերմանաֆաշիստական զավթիչներից ազատագրում հարյուրավոր բնակավայրեր, որոնց թվում հուլիսի 22-ին՝ Պանեվեժիս 27-ին՝ Շաուլյայ քաղաքները, մտնում հն Լատվիայի տարածքը, օգոստոսի 1-ին ազատագրում Ելգավա քաղաքը, ապա, շարժվելով առաջ, դուրս գալիս Ռիգայի ծովածոց՝ դրանով իսկ հակառակորդի «Հյուսիս» բանակախումբը կտրելով Արեւելյան Պրուսիայից, սեպ խրելով գերմանական «կենտրոն» եւ «Հյուսիս» բանակախմբերի միջեւ: Օգոստոսին, այդ քաղաքի մատուցներում ծավալվեց հրասայլային խոշոր ճակատամարտ, որի արդյունքում ձախողվեցին քաղաքը վերագրավելու եւ Բաղրամյանի ղեկավարած զորքերից վրեժխնդիր լինելու թշնամական կատաղի փորձերը: ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդի նախագահության 1944 թ. հուլիսի 29-ի հրամանագրով «Բելառուսական» գործողության ժամանակ ռազմաճակատի զորքերը հմտորեն ղեկավարելու, այդ ընթացքում ձեռք բերած աչքի ընկնող հաջողությունների, ինչպես նաեւ ցուցաբերած արիության ու հերոսության համար բանակի գեներալ Բաղրամյանին շնորհվում է Խորհրդային Միության հերոսի կոչում⁵:

Բաղրամյանի մարտական կենսագրության փառապանծ էջերից են «Մերձբալթյան» եւ «Արեւելապրուսական» գործողությունները, որոնց ընթացքում խորհրդային զորքերն ազատագրեցին մերձբալթյան հանրապետությունները, խորտակեցին պրուսական յունկերների միջնաբերդ հանդիսացող Քյոնիգսբերգ քաղաք-ամրոցը: «Մերձբալթյան» գործողության ընթացքում Բաղրամյանի զորքերը 1945 թ. հունվարին ազատագրեցին բազում բնակավայրեր, որոնք հակառակորդը ռազմավարական հենակետերի էր վերածել: Առանձնակի հիշատակության է արժանի

⁴ Անդ:

⁵ Անդ, էջ 21:

Բաղրամյանի զորքերի վարպետորեն կատարած քողարկված զորաշարժը, երբ 6 գիշերվա ընթացքում, հակառակորդից աննկատ, Ռիգայի շրջանից Շաուլայի շրջան փոխադրվեց ավելի քան կես միլիոն մարդ, 10 000 հրանոթ ու ականանետ, ավելի քան 1300 տանկ եւ ինքնագնաց հրանոթ⁶:

Երբ զորքերի այսպիսի մեծ զանգվածը թշնամուց աննկատ հայտնվեց նոր գծի վրա եւ Մեմելի ուղղությամբ խոչընթաց հարված հասցրեց թշնամուն, Մերձբալթիկայում գտնվող ֆաշիստական 33 դիվիզիաներ կտրվեցին Արնեյան Պրուսիայից եւ սեղմվեցին Կուռլանդական «պարկուճ»՝ Լատվիայի Լիեպայա-Վենտսպիլս-Կանդավա շրջանում: Այսպիսով 1944 թ. աշնանը 1-ին Մերձբալթյան ռազմաճակատի զորքերը Բաղրամյանի գլխավորությամբ մասնակցեցին Ռիգայի (1944 թ. սեպտեմբերի 14—հոկտեմբերի 22) Մեմելի (1944 թ. հոկտեմբերի 5—22) ռազմավարական հարձակողական գործողություններին, որի արդյունքում ազատագրվեց Մերձբալթիկայի մեծ մասը: Հակառակորդի այդ խոշոր խմբավորումը զրկվեց Գերմանիայի համար ընթացող հետագա մարտերին մասնակցելու հնարավորությունից եւ անձնատուր եղավ միայն 1945 թվականի մայիսի 9-ին⁷:

Լիտվան ազատագրելուց հետո Մերձբալթյան ռազմաճակատի զորքերը ռազմականի ցուցումով ուղղվեցին դեպի հարավ՝ Քյոնիգսբերգ:

Զորքերի ղեկավարումն ավելի գործուն դարձնելու նպատակով ռազմականը 1945 թ. փետրվարի 22-ին վերացրեց 1-ին Մերձբալթյան ռազմաճակատը եւ նրա բանակների մի մասի հիման վրա ստեղծեց Զեմլանդյան օպերատիվ զորախումբը, որն ընդգրկվեց 3-րդ Բելառուսական ռազմաճակատի կազմում: Զեմլանդյան զորախմբի հրամանատար նշանակվեց բանակի գեներալ Բաղրամյանը: Նա միաժամանակ վարում էր ռազմաճակատի հրամանատար մարշալ Վասիլեւսկու տեղակալի պաշտոնը: Քյոնիգսբերգի գրավման հիմնական խնդիրը վստահվեց Բաղրամյանի զորախմբին: Հիտլերը մեծ նշանակություն էր տալիս Քյոնիգսբերգի պաշտպանությանը, քաղաքը վերածված էր մի անառիկ ամրոցի, որը հագեցած էր բերդամասերով, բազմաթիվ ամրակառույց կրակակետերով, մեծ եւ պաշտպանության համար հարմարեցված բացառիկ ամրապինդ շենքերով, մարտական մեքենաների եւ հետեւակի համար նախա-

⁶ Տե՛ս Ի. ԲԱՂՐԱՄՅԱՆ, Այսպես մենք հասանք հաղթանակի: Երեւան, 1979, էջ 616—617:

⁷ Անդ:

տեսված բազմապիսի հնարակերտ արգելափակոցներով, խանդակներով, ջրափոսերով եւ այլն: Քաղաք-ամրոցի գրավման ծրագիրը մշակելիս Բաղրամյանը հատուկ ուշադրության էր արժանացրել ցամաքային զորքերի հետ ծովային եւ օդային ուժերի սերտ համագործակցությանը: Որպեսզի զորքերի հրամանատարական կազմն ավելի լավ կողմնորոշվի գրոհի ժամանակ, Բաղրամյանի ցուցումով մասնագետները հետախուզության ճշգրիտ տվյալների հիման վրա ստեղծեցին բերդաքաղաքի հսկա մանրակերտը, որում ամենայն մանրամասնություններ տրվեցին հակառակորդի պաշտպանական ու ամրոցային կառույցների ամբողջ համակարգը, այն պաշտպանող զորքերի մասին անհրաժեշտ տեղեկություններ եւ այլն:

Այս առումով Բաղրամյանին շատ լավ է բնութագրել մարշալ Վասիլենկին իր «Ամբողջ կյանքի գործը» գրքում. «Անտարակույս, Բաղրամյանը բնատուր կարողություններով օժտված զորավար է: Նա ունի եւ հրամանատարական, եւ շտաբային փորձ, որն օգնում էր նրան հաջող կերպով լուծելու ինչպես զորքերի ղեկավարման, այնպես եւ ռազմական գործողությունների ծրագրերի մշակման հարցերը. ընդ որում նա անպայման ձգտում էր գտնել հաղթանակի հասնելու ամենակարճ ճանապարհը»⁸:

Ապրիլի 9-ին Քյոնիգսբերգի կայսզորը անձնատուր է լինում: Ընդամենը չորս օր տեւած մարտերի ընթացքում (ապրիլի 6—9) ոչնչացվում է հակառակորդի շուրջ 42 հազար զինվոր ու սպա, 120 ինքնաթիռ, 104 հրասայլ ու ինքնագնաց հրանոթ, գերի է վերցվում 92 հազար մարդ, այդ թվում՝ 1800 սպա ու գեներալ⁹:

Անդրադառնալով Քյոնիգսբերգի անկմանը, քաղաք-ամրոցի գերված պարետ՝ գեներալ Օ. Լաշը խոստովանել է. «Ռուսական հրամանատարությունը լավ մշակեց եւ հիանալի իրագործեց այդ գործողությունը: Քյոնիգսբերգի անկումը Արեւելքի խոշորագույն ամրոցի եւ գերմանական պատենշի կորուստն է»¹⁰: Այս գործողությունից Գազազած Հիտլերը, Օ. Լաշին որպես դավաճանի հեռակա կարգով դատապարտեց մահվան: Գերմանական հզորագույն ամրոցի կարեւորությունն էր վկայում այն փաստը, որ 1945 թ. հունիսի 9-ին ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդի նախա-

⁸ А. М. Василевский, Дело всей жизни, кн. 2-я, Москва, 1989, с. 281.

⁹ Տես Ի. Ք. ԲԱՂՐԱՄՅԱՆ, Այսպես մենք հասանք հաղթանակի էջ 735:

¹⁰ Անդ:

գահությունը հիմնեց «Քյոնիգսբերգի գրավման համար» մեդալը, որով պարգևատրվեցին գործողության մասնակիցները՝ ավելի քան 750 հազար մարդ։ Ամրոցը գրոհելիս աչքի ընկած 98 միավորումների ու զորամասերի շնորհվել է «Քյոնիգսբերգյան» պատվանունը։ Բանակի գեներալ Բադրամյանը ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդի նախագահության 1945 թ. ապրիլի 20-ի հրամանագրով պարգևատրվեց Սուվորովի 1-ին աստիճանի երկրորդ շքանշանով։

Հայրենական մեծ պատերազմի վերջին մարտական գործողությունը, որին մասնակցել է բանակի գեներալ Բադրամյանը, Քյոնիգսբերգից արեւմուտք՝ Զեմլանդյան թերակղզում պատսպարված Ֆաշիստական զորքերի 100-հազարանոց խմբավորման ջախջախման եւ Բալթիկ ծովի ափին թշնամու վերջին ռազմավարական ռազմակայանի՝ Պիլաու (Բալթիյսկ) նավահանգստի գրավման գործողությունն էր (ապրիլի 13—25)։ Գործողության վերջին օրերին Բադրամյանը ռազմակայանի որոշմամբ նշանակվել 3-րդ Բելառուսական ռազմաճակատի հրամանատար։

Պիլաուի գրավումից հետո 3-րդ Բելառուսական ռազմաճակատի հրամանատար, բանակի գեներալ Բադրամյանի հիմնական խնդիրն էր՝ նվազագույն կորուստներով ավարտել հակառակորդի Զեմլանդյան զորախմբի մնացորդների ջախջախումը։ Հիշենք, որ Ֆրիշե-Ներունգ ցամաքալեզվակում թշնամու 30-հազարանոց զորախումբը հանձնվեց¹¹։ 1945 թ. մայիսի 9-ին՝ Հադթանակի օրը, հակառակորդի մեծաթիվ զինվորներ անձնատուր եղան։ 1945 թ. հունիսի 24-ին, Հովհ. Բադրամյանը մասնակցեց Մոսկվայի Կարմիր հրապարակում տեղի ունեցած պատմական Հադթանակի Զորահանդեսին՝ գլխավորելով 1-ին Մերձբալթյան համահավաք գունդը¹²։

Հետպատերազմյան տարիներին բանակի գեներալ Բադրամյանը շարունակում է իր զինվորական ծառայությունը ԽՍՀՄ զինված ուժերում՝ վարելով մի շարք պատասխանատու պաշտոններ, իր հարուստ ռազմական փորձն ու գիտելիքները ի սպաս զնելով երկրի պաշտպանության ամրապնդման գործին։

1945—1954 թվականներին նա Մերձբալթյան զինվորական օկրուգի զորքերի հրամանատարն էր 1954—195 թվականներին՝ ԽՍՀՄ պաշտպա-

¹¹ Անդ, էջ 735—736։

¹² Անդ, էջ 736։

նության նախարարության գլխավոր տեսուչ, 1955—1956 թվականներին՝ պաշտպանության նախարարի տեղակալ ընդհանուր հարցերի գծով: 1955 թ. մարտի 11-ին, ինչպես նկատեցինք վերելում, ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդի նախագահության հրամանագրով բանակի գեներալ Բաղրամյանին շնորհվում է Խորհրդային Միության մարշալի կոչում: 1956 թ. Խորհրդային Միության մարշալ Բաղրամյանը նշանակվում է գլխավոր շտաբի ակադեմիայի պետ, այն ակադեմիայի, որտեղ նա սովորել է աշխատել էր 1936—1940 թվականներին¹³:

Զրահատանկային զորքերի գլխավոր մարշալ, Խորհրդային Միության հերոս, ռազմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Պավել Ռոտմիստրովը, որն այդ տարիներին աշխատում էր նույն ակադեմիայում որպես ամբիոնի վարիչ, բարձր է գնահատել Բաղրամյանի աշխատանքը ակադեմիայի պետի պաշտոնում: «Բարձրագույն զինվորական ակադեմիան վերակառուցելու եւ զինված ուժերի ռազմագիտական իսկական կենտրոն դարձնելու համար նրա պետ է նշանակվում Խորհրդային Միության մարշալ Հովհ. Բաղրամյանը: Երկու տարվա արդյունավետ աշխատանքով զինված ուժերի բարձրագույն զինվորական կադրերի այդ դարբնոցը հասավ նոր բարձրության. նրա ղեկավարությամբ աշխատելը հեշտ էր,— գրում է Ռոտմիստրովը,— նա երբեք նախաձեռնությունը չէր կաշկանդում, իր կարծիքը չէր պարտադրում եւ համոզելը գերադասում էր կարգադրելուց: Նա սիրում էր կրկնել, որ գիտությանը չի կարելի հրամայել, ուստի եւ երբեք իր հեղինակության ծանր մահակը չէր իջնում ակադեմիայի գիտնականների գլխներին, եթե որեւէ հարցում նրանց կարծիքները տարբերվում էին իր կարծիքից: Ինձ հաճախ վիճակվում էր ռազմագիտության տարբեր հարցերով բանավիճել ակադեմիայի պետի հետ, բայց մեր վեճերը երբեք չէին անդրադառնում անձնական փոխհարաբերությունների վրա, այլ ընդհակառակը՝ փոխադարձ հարգանքի համար պայմաններ էին ստեղծում»¹⁴:

1958 թվականին մարշալ Բաղրամյանը նշանակվեց ԽՍՀՄ պաշտպանության նախարարի տեղակալ զինված ուժերի թիկունքի պետ: Այդ պաշտոնում նա աշխատեց մինչև 1968 թվականը՝ խոշոր ավանդ ներդրելով խորհրդային բանակի, օդուժի եւ ռազմածովային նավատորմի

¹³ Անդ:

¹⁴ П. А. Ротмистров, Путь полководца, «Тыл и снабжение Советских вооруженных сил» 1967, №11, с. 21.

հզորության բարձրացման գործում¹⁵։ Այս բնագավառում նա կարեւոր խնդիրներից մեկն էր համարում զինված ուժերի անձնակազմի, մասնավորապես զինվորների կենցաղի կազմակերպումը, նրանց հանդերձավորումն ու սննդի ապահովումը։ Արժե նշել նրա ելույթը բարձրաստիճան հրամանատարների առջեւ «Հոգատարություն մարդկանց հանդեպ» խորագրով։ Ելույթը հրապարակվել է բանակային մամուլում եւ դարձել մի յուրահատուկ հրահանգ հրամանատարների համար։ Որոշ ժամանակ անց համաբանակային խորհրդակցությունում Բաղրամյանը հանդես է եկել «Զորքերի կենցաղի բարելավման խնդիրների մասին» վերտառությունով¹⁶։

Բաղրամյանի բարոյական նկարագրի մի հետաքրքիր վրձնահարված էւս։ Բանակի գեներալ Վ. Կուրասովի վկայությամբ, Բաղրամյանը միշտ հետեւողական էր, որ մարտերում աչքի ընկած զինվորները պարգևատրվեն ժամանակին։ Ուշացման դեպքում անողոք էր։ Շատ հաճախ ինքն էր գնում զինվորական հիվանդանոցներ եւ այնտեղ վիրավորներին հանձնում պարգևները։

Բաղրամյանի բնավորության այնպիսի գծեր, ինչպիսիք են բարությունը, համեստությունը, հարգանքն ու հոգատարությունը իր հետ առնչվող մարդկանց, մասնավորապես իր ստորադրյալների նկատմամբ, ընդհանրապես բարոյական մաքրությունը, մյուս կողմից, սկզբունքայնությունը, բարոյական խիզախությունը, խելամիտ պահանջկոտությունը նկատել եւ նշել են նրան ճանաչողներից շատ շատերը։

1968 թ. ապրիլին մարշալ Բաղրամյանը նշանակվեց պաշտպանության նախարարության գլխավոր տեսուչների խմբի գլխավոր տեսուչ։ Գլխավոր տեսուչների խմբում էին ծառայում խորհրդային բանակի այնպիսի ճանաչված զորահրամանատարներ, ինչպիսիք էին մարշալներ Ժուկովը, Վասիլևսկին, Ռոկոսսովսկին, որոնք սրտաբաց են ընդունում այդ պաշտոնում իրենց վաղեմի մարտական ընկերոջ նշանակումը։

ԽՍՀՄ զինված ուժերին մատուցած ակնառու ծառայությունների, Հայրենական մեծ պատերազմում գերմանաֆաշիստական զավթիչների դեմ մղված պայքարում ցուցաբերած արիության եւ հերոսության համար, ինչպես նաեւ ծննդյան 80-ամյակի առթիվ մարշալ Բաղրամյանը

¹⁵ «Հայկական բանակ», №4, 1997, էջ 23–24։

¹⁶ Տէս Ա. Ն. Մ Ն Ա Յ Ա Վ Ա Ն Յ Ա Ն, Մարշալ Բաղրամյան (կյանքի եւ գործունեության ուրվագիծ)։ Երեւան, 1978, էջ 277։

ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդի նախագահության 1977 թ. դեկտեմբերի 1-ի հրամանագրով երկրորդ անգամ արժանացավ Խորհրդային Միության հերոսի կոչման¹⁷:

Մինչև իր կյանքի վերջը Խորհրդային Միության կրկնակի հերոս, Խորհրդային Միության մարշալ Հովհաննես Բաղրամյանը պաշտպանության նախարարության գլխավոր տեսուչների խմբի գլխավոր տեսուչի պաշտոնում զգալի աշխատանք է կատարել զինված ուժերի ամրապնդման, հատկապես երիտասարդության ռազմահայրենասիրական դաստիարակության պետական խիստ կարեւոր նշանակություն ունեցող գործի կազմակերպման ուղղությամբ: Դրա հետ մեկտեղ նա շատ ժամանակ էր հատկացնում գիտական, գրական, հետազոտական աշխատանքներին, հրապարակում ռազմագիտական հոդվածներ, ռազմական պատմության վերաբերյալ դասագրքեր, Հայրենական մեծ պատերազմի պատմությունը լուսաբանող սովորածավալ աշխատություններ, Խորհրդային ականավոր զորավարների մասին հուշեր: Հիշատակության են արժանի նրա «Հերոս քաղաքը Դնեպրի ափին»¹⁸, «Այսպես է սկսվել պատերազմը»¹⁹, «Այսպես մենք հասանք հաղթանակի»²⁰ եւ այլ արժեքավոր գրքեր, որոնք լայն ճանաչում են գտել եւ, հայերենից ու ռուսերենից բացի, թարգմանվել են նաեւ անգլերեն, գերմաներեն, ֆրանսերեն, բազմաթիվ այլ լեզուներով²¹: Հովհաննես Բաղրամյանի մենագրական աշխատությունները կարգալով՝ ընթերցողը հանձին դրանց հեղինակի տեսնում է ոչ միայն ականավոր զորավարի, այլեւ խորագիտակ ռազմական պատմաբանի: Լինելով ռազմական արվեստի վերաբերյալ խոր գիտելիքների տեր գիտնական՝ նա հենց այդ դիրքերից է մոտենում մարտական գործողությունների եւ այլ իրադարձությունների հետազոտմանը եւ գնահատմանը: Բաղրամյանը ռազմական իրադարձությունները վերլուծելիս կարողանում է դրանք վարպետորեն հարաբերակցել ռազմաճակատներում, ընդհանրապես երկրում ստեղծված իրադրության հետ: Նա այդպիսի անցումները կատարում է հետեւելով իրադարձությունների զարգացման

¹⁷ «Հայկական բանակ», թիվ 4, 1997, էջ 24:

¹⁸ [Կիևի հերոսական պաշտպանությունը Հայրենական Մեծ պատերազմի տարիներին], Երևան, 1967:

¹⁹ [Հուլագրություն], Թարգմ.՝ Ա.Հ. Գասպարյան, Երևան, 1975

²⁰ [Հուլագրություն], Թարգմ.՝ Ս.Մ. Մելիք-Ստեփանյան, Երևան, 1979:

²¹ «Հայկական բանակ», №4, 1997, էջ 24::

ներքին տրամաբանությունը, եւ այդ պատճառով է, որ շարադրանքը պահպանում է իր ամբողջականությունը, ընդհանուր հենքը, թեեւ հեղինակը պատմում է հազարավոր մարդկանց՝ ինչպես զինվորների ու սպանների, այնպես եւ ականավոր զորավարների ու զորապետերի հրաշք-դյուցազնական սխրանքների մասին: «Մեծ զորավարը հետպատերազմյան տարիներին ընդգրկված էր նաեւ հասարակական-քաղաքական աշխատանքների մեջ, նա եղել է ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդի 2—9-րդ գումարման պատգամավոր: Հերոսի Ոսկե աստղի երկու մեդալներից բացի, զորավարը պարգևատրվել է Լենինի՝ յոթ, Հոկտեմբերյան հեղափոխության՝ մեկ, Կարմիր դրոշի՝ երեք, Սովետական 1-ին աստիճանի՝ երկու, Կուտուզովի 1-ին աստիճանի՝ մեկ, Հայրենիքին եւ ԽՍՀՄ զինված ուժերին մատուցած ծառայության համար 3-րդ աստիճանի մեկ շքանշաններով, բազմաթիվ մեդալներով, պատվավոր անձնական զենքով, օտարերկրյա շքանշաններով ու մեդալներով²²:

Իր զինվորական, պետական, հասարակական գործունեության ընթացքում մարշալ Բաղրամյանը մշտապես կապված է եղել իր հարազատ հայ ժողովրդի հետ, հաճախակի եկել է հայրենիք, մասնակցել մի շարք գործնական եւ հոբելյանական միջոցառումների, հանդիպումներ ունեցել Արարատյան դաշտավայրի, Շիրակի, Լոռու, Տավուշի, Գեղարքունիքի, Վայքի, Սյունիքի եւ Արցախի բնակչության լայն խավերի հետ: Նա սերտ բարեկամական կապեր ուներ Մարտիրոս Սարյանի, Վիկտոր Համբարձումյանի, Արամ Խաչատրյանի, Անաստաս եւ Արտեմ Միկոյանների, Իվան Թեոսյանի, իր համագյուղացի, զրահատանկային զորքերի գլխավոր մարշալ Համազասպ Բաբաջանյանի, Խորհրդային Միության նավատորմի ծովակալ Հովհաննես Իսակովի, գիտության, մշակույթի, պետական բազմաթիվ այլ գործիչների հետ: Նա համեստ ու զուսպ 24 մարդ էր, ատում էր կեղծավորությունն ու շողոքորթությունը: Բանակի գեներալ Կուրասովը, որը 1-ին Մերձբալթյան ռազմաճակատի շտաբի պետն էր, այդ մասին հիշում է. «Հովհաննես Բաղրամյանը ուժեղ կամքի տեր մարդ էր: Նա որոշումներն ընդունում էր առանց տատանումների եւ նույնիսկ ամենածանր ժամանակ երբեք չէր բղավում, չէր սպառնում, մինչեւ անգամ ձայնը չէր բարձրացնում: Բայց ենթականերից յուրաքանչյուրը նրա

²² Անդ:

կամքն ու հրամանները կատարում էր անառարկելիորեն: Այդ ամենից բացի, նա հոգի մարդ էր, նրա հետ աշխատելը հեշտ էր»²³:

Մարշալ Բաղրամյանը, որ ժամանակի ամենազարգացած ռազմական գործիչների բուլլից է, միաժամանակ արվեստասեր մարդ էր: Նա շատ էր սիրում գեղանկարչությունը՝ Իլյա Ռեպինի, Լեւիտանի, Կրամսկոյի ստեղծագործությունները, Մարտիրոս Սարյանի բնանկարները, Դմիտրի Նալբանդյանի անկենդան բնության (still life) ու դիմանկարները: Նա երեւելի, լրջախոհ թատերասեր հանդիսատես էր. բաց չէր թողնում Մոսկվայի գեղարվեստական, ակադեմիական եւ Փոքր թատրոնների ոչ մի նոր ներկայացում, կարող էր շատ անգամ դիտել Օստրովսկու եւ Զեխովի թատերգությունները: Բաղրամյանը շատ էր սիրում ընթերցել: Նրա գրադարանը ոչ միայն լի էր ռազմապատմական, մասնագիտական գրքերով, այլեւ նրանում կողք կողքի շարված էին ռուսական, հայկական, համաշխարհային դասականների երկերը:

Ընդհանրապես մարշալը շատ ուշադիր էր մարդկանց հանդեպ, ոչ մեկի խնդրանքն անուշադրութան չէր մատնում: Որպես ԽՍՀՄ խորհրդի պատգամավոր օգտագործում էր բոլոր հնարավորությունները երբեմն նույնիսկ անձանոթ մարդկանց կյանքն ու կենցաղը բարելավելու համար: Հովհաննես Բաղրամյանի զինվորական ուղին ճանաչողներն առանձնապես հաճախ են նշում ստորադրյալների, հասարակ զինվորների նկատմամբ նրա հարգալից, հոգատար վերաբերմունքը:

Հարկ է առանձնացնել Չարդախլուում ռազմական փառքի թանգարանի ստեղծման գործին Բաղրամյանի մասնակցությունը: Նա նպաստեց, որ փոխվի թանգարանի շենքի կառուցման վայրը. թանգարանի երկհարկանի կառույցը հիմնվեց իր հայրական՝ արդեն խարխլված տան տեղում: Դա գլուղի մարտական փառքի խնդրին էր վերաբերում, ուստի նա թանգարանի համար ոչինչ չէր խնայում:

Բաղրամյանը մինչեւ մարշալ Ժուկովի կյանքի վերջին օրերը, չնայած վերջինիս շնորհազրկմանը, մնաց նրա ամենամտերիմ բարեկամը: Դրա համոզիչ ապացույցն է Ժուկովի դստեր՝ Մարգարիտայի պատասխանը «Վեչեռնյայա Մոսկվա» թերթի թղթակցի այն հարցին, թե «ու՞մ հետ էր մտերիմ Ժուկովն իր կյանքի վերջին տարիներին»: Նա ասել է. «Հայրս բարեկամություն էր անում նրանց հետ, որոնց համարում էր իր զինա-

²³ Տես Մ. Ի. Մերժանով, Զինվորը, գեներալը, մարշալը, Երեւան, 1975, էջ 123:

կիցները: Իր ողջ կյանքը նա անցկացրել է բանակում՝ ավելի քան 50 տարի, եւ, բնականաբար, նրան առանձնապես հարազատ էին զինվորական մարդիկ: Ամենից շատ նա հակված այն մարդկանց ընկերությանը, որոնց հետ ապրել էր կյանքի դաժան փորձություններ՝ Ռոկոսսովսկու, Վասիլևսկու ընկերությունը... բայց ամենից առաջ, իհարկե, Բաղրամյանի: Իվան Քրիստափորովիչը նրա մերձավոր բարեկամն էր: Հայրս նրան սիրում էր նրա ազնիվ մարդկային հատկությունների, նուրբ հումորի, մեծ խելքի եւ ողջամտության համար»²⁴:

Ժուկովի ծննդյան 100-ամյակին նվիրված հոբելյանական տոնակատարության ժամանակ Մարգարիտա Գեորգիենան նրան պատրաստակամությամբ հանդիպեց եւ լուսանկարվեց Հայաստանի պատմաբանների պատվիրակության հետ:

Հմայիչ մարդու, գիտնականի եւ ականավոր զորավարի կյանքի թելը կտրվեց 1982 թ. սեպտեմբերի 21-ին՝ Մոսկվայում: Կառավարության որոշմամբ նրա թաղումը կատարվեց սեպտեմբերի 24-ին, աճյունասափորը դրվեց Կրեմլի պատում: Հովհաննես Բաղրամյանի անունն է կրում ՀՀ ԶՈՒ լավագույն միավորումներից մեկը: Նրա անունով կա ՀՀ ՊՆ գերատեսչական մեդալ՝ «Մարշալ Բաղրամյան»: Հայ զորավարի անունով են անվանակոչված բնակավայրեր եւ փողոցներ ՀՀ-ում, մետրոյի կայարան: Նրա անունը կրող փողոցի վրա է գտնվում իր արձանը:

Մարշալ Բաղրամյանի հիշատակն այսօր եւս վառ է մնում եւ միշտ էլ վառ կմնա համայն հայության սրտում:

РЕЗЮМЕ

В статье представлены жизнь и деятельность выдающегося полководца Советского Союза И. Х. Баграмяна. Работа основана на военно-исторической литературе, а также его личных воспоминаниях, трудах биографов и др. Особо отмечено что в 1920 году Баграмян участвовал в начавшейся в сентябре армяно-турецкой войне а также тот факт, что жизнь и деятельность известного армянского полководца были неразрывно связаны с его родным народом.

²⁴ «Вечерняя Москва», 8 мая 1993, *Բաղրամյանի եւ Ժուկովի փոխհարաբերությունների մասին ավելի հանգամանորեն տես Վ. ՄՈՒՐԱԳՅԱՆ, Մարշալ Բաղրամյանը մարշալ Ժուկովի մասին. «Հայկական բանակ», 1997, հ. 1–2, էջ 5–19:*

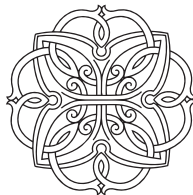
SUMMARY

The article presents the life and activity of the outstanding commander of the Soviet Union H. K. Baghramyan. The work is based on military-historical literature, as well as his personal memoirs, works of biographers, etc. It is especially noted that Baghramyan took part in the Armenian-Turkish war that began in September 1920, as well as the fact that the life and activities of the famous Armenian commander were inseparably linked to his native people.

Խ Մ Բ Ա Գ Ր Ո Ւ Թ Ե Ա Ն Կ Ո Ղ Մ Ի Ց

Ռազմավարական անակնկալների վարպետ²⁵ մականունն արժանատուաբար վաստակած Յովհաննէս Բաղրամեանի ծրագրած եւ իրականացրած գործողություններն անուրանալի ներդրում էին Բ. Համաշխարհային պատերազմի յաղթանակը կոելու գործում, ուստի եւ դրանք մարդկության անցեալի շխունացող էջերից են: Սակայն համաշխարհային պատմութեան ընթացքի վրայ ամենաշատն ազդած իր գործողութիւնը նաեւ ամենագաղտնիւ է՝ «Անադիր» «յատուկ միջոցառումը», որի ժամանակ ԽՍՀՄ գրեթէ անհաշուելի ֆանակութեան զինտեխնիկան եւ կենդանի ուժը թշնամու համար կատարելապէս աննկատ՝ «յանկարծակի յայտնուեցին» Կուբայում:

Այս գործողութեանը վերաբերող դրուագները նպատակային կերպով շրջանցուել են յօդուածում եւ կներկայացուեն առանձին:

²⁵* *Տե՛ս օր.* <https://army.ric.mil.ru/Stati/item/460852/>: